

De Goddelijke klanken van Olivier Messiaen

Tegenwoordig wordt er wat lacherig over gedaan, maar ooit was het heel normaal als je troost vond in het geloof. Was je katholiek, dan kon je een favoriet kiezen uit Jezus, Maria, of een keur aan Heiligen – zelfs die vermaledijde heidense natuur was ingekapseld, in de persoon van Franciscus van Assis. Je kon hem zowaar ontmoeten via een relikwie, of een gebrandschilderd raam. En sinds 1982 ook in de muziek van Olivier Messiaen!

TEKST RENÉ SEGHERS FOTOGRAFIE DE NEDERLANDSE OPERA, NPS, HOLLAND FESTIVAL

Het jaar 2008 in de muziek is officieel het Messiaen jaar. Nooit eerder werd het werk van een naoorlogs componist op die schaal uitgevoerd. Nederland, dat de illustere componist al vroeg aan de borst drukte, eerde hem in 2008 met een onwaarschijnlijke reeks uitvoeringen, met de recente uitvoeringen van zijn meesterwerk St.-François d'Assise als hoogtepunt.

Populaire moderne componist

Maar een populaire naoorlogse componist, kan dat wel? Is dat geen vloeken in de kerk? Een commerciële laaielichter, die à la Luciano Pavarotti flirtte met alles wat verkocht tussen Bono en Britney Spears? Het antwoord luidt nee. Olivier Messiaen componeerde uiterst serieuze muziek. Bloedserius zelfs. Zijn populariteit heeft twee oorzaken. In de eerste plaats heeft het te maken met de naoorlogse vlucht in pseudoreligieuze mystiek als alternatief voor kerkgang. Daar sluit Messiaens muziek naadloos bij aan: of het nu zijn beroemde Kwartet Voor Het Einde Der Tijd is, een van zijn hemelse orgelwerken, of zijn reli-opera St.-François d'Assise, iedere noot is een Da Vinci Code op zich. Als God al niet mocht bestaan, dan zou de muziek van Messiaen een perfect alternatief bieden. De tweede en belangrijkste reden voor Messiaens ongekende populariteit schuilt erin dat hij er (als een van de weinige moderne componisten) in is geslaagd mooie, toegankelijke muziek te schrijven. En toch is zijn muziek niet simpel, integendeel. Maar zijn muziek kent vier lagen, waarvan de eerste twee, die van het oor en het gevoel, erg toegankelijk zijn. Daarna wordt het moeilijker, maar niemand

hoeft zich te storen aan deze intellectuele laag of de vierde laag, Goddelijke dimensie.

Een zingende Orion

Dat juist 2008 het Messiaen jaar werd, is niet zo verwonderlijk, gelet op het feit dat de componist precies honderd jaar geleden, op 10 december 1908, ter wereld kwam. Van huis uit zat alles mee: zijn moeder was de dichteres Cécile Sauvage, zijn vader Pierre een teruggetrokken vertaler, die onder meer de complete werken van Shakespeare naar het Frans vertaalde – over een 'opdracht' gesproken! Oliviers mystiek aangelegde moeder repte al voor zijn geboorte van een uitzonderlijk kunstenaar, die zij mocht baren: 'De drang van de kunst en zijn mysteriën zal zich bekend maken via de Orion die zingt in mijn wezen – met blauwe vogels en vlinders – ik lijd aan een onbekende, verre muziek.'

In feite, zo zou je kunnen zeggen met een blik op het feit dat Olivier al op elfjarige leeftijd naar het conservatorium werd gestuurd, was het inderdaad allemaal voorbestemd. Zelfs het moment was door het lot bepaald, want had hij gewacht tot hij volwassen was, dan was hij misschien twee van de drie grote en mystiek geïnspireerde leraren misgelopen die zich over de spruit ontfermden: Paul Dukas, Charles-Marie Widor en Marcel Dupré. In dat trio is de rolverdeling vrij duidelijk: Dukas was een Frans componist op mystieke, Wagneriaanse leest; Widor, was waarschijnlijk de belangrijkste vooroorlogse orgelcomponist; Dupré, eveneens grootmeester op het orgel en zelf leerling van Widor, sloeg als het ware de brug naar de twintigste eeuw.

Het is paradoxaal,
maar zelfs als ik stilte vond,
had die stilte een klank

De blik strak ten hemel gericht, Olivier Messiaen,
componist, mysticus & ornitoloog

De internationaal bejubelde uitvoering van St.-François d'Assise aan De Nederlandse Opera, 2008
(zie kader voor uitzenddata televisie)

klankspectrum dat inmiddels fungeert als een icoon: ingewijden herkennen de iconografie en daarmee de betekenis, niet ingewijden bezoeken de kerk en bewonderen de pracht en praal en de sfeer, terwijl ze zich laten bedwelmen door geur van wierook en het stemmige kaarslicht.

Kwartet voor het Einde der Tijd

Als de Tweede Wereldoorlog uitbreekt, wordt Messiaen geïnterneerd in een concentratiekamp. Aldaar zoeken zijn medegevangenen iets om de uitzichtloosheid mee te breken. Om het moreel hoog te houden, stemt de kampcommandant in met het idee de gevangenen een verzetje te bieden in de vorm van een concert, dat ze zelf organiseren. De muziek komt echter niet van Wagner of Bach, maar wordt ter plaatse gecomponeerd door die merkwaardige gevangene nummer X, die steeds maar noten op blaadjes kalkt, Olivier Messiaen. Ontdaan door de verschrikkingen, maar ook ontroerd door de saamhorigheid die het kamp tekent, componeert Messiaen het Kwartet voor het Einde der Tijd, een van zijn aangrijpendste werken. Mogelijk omdat hij zich hier meer dan elders op direct navoelbare emoties richt, waar zijn latere composities à la Mondriaans schilderijen steeds meer gericht zijn op het verklanken van de hogere macht. Het kwartet is een meesterwerk en als het na de oorlog ter ore van de officiële muziekwereld komt is de verlosser gearriveerd.

De taal van de vogels

In 1948 doet Messiaen opnieuw van zich spreken, middels het omvangrijke orkestwerk Turangalila Symfonie (dit jaar uitgevoerd in het kader van het Holland Festival). De componist heeft zich dan ontwikkeld tot ornitholoog en in de symfonie komt zijn fascinatie voor vogelzang sterk naar voren. Aan alle kanten en uit alle instrumenten zingen ze je toe, in een orgie van gekwetter en gefluit. Maar het wordt nooit de kakofonie die zoveel impopulaire naoorlogse muziek tekent. In de werken die worden gedomineerd door vogelzang en de klank van het in de jaren twintig uitgevonden elektronische muziekinstrument, de Ondes-Martinot, is alles in perfecte balans, ook al ontbreekt de melodische structuur waar het gehoor van luisteraars naar tonale, negentiende muziek in zekere zin mee is 'verpest.'

De hemel op aarde in muziek

Dat Messiaen daar net als Stravinsky en Ligeti in is geslaagd, komt door het ritmische systeem dat aan zijn composities ten grondslag ligt. In plaats van lange, uitgesponnen, barokke of romantische melodieën zoals we die van Händel tot en met Wagner kennen, kiest Messiaen voor kortere of langere, primair ritmische structuren. Die worden in beroemde werken als de Turangalila Symfonie, Canyons Aux Étoiles en St.-François d'Assise, via een uitgekend systeem gestapeld. Over dat proces zijn boeken vol geschreven, maar in essentie is het heel eenvoudig: de muziek geeft dezelfde ervaring die een dagje bos, jungle, zee, of stad geeft, waar geluid automatisch in balans is. Die automatische harmonie, die de natuur ook in visuele zin kenmerkt, hoort en zie je terug in Messiaens oeuvre (hij zag kleuren bij nootwaarden, die zich mengden in zijn composities). In zijn orkestcomposities hoor je dus als het ware het Goddelijke in de natuur, in zijn abstractere orgelcomposities met religieuze titels Le Nativité Du Seigneur, Le Banquet Céleste, L'Ascension, of Les Corps Glorieux hoor je vooral

Messiaens visie van de Hemelse pracht. Inderdaad, God gevangen in muziek. Door zijn boodschapper op aarde, een ware Messias.

St.-François d'Assise

Begin jaren tachtig schreef Messiaen voor de Parijse Opéra St.-François d'Assise. Het was vloeken in de kerk, want Messiaen die zich verlaagde tot zoiets plats als opera, dat bestond niet. Maar de devote Fransman draaide slim de geschiedenis om. Ooit verbood de Paus in de 17e eeuw opera's op Bijbelse thema's, omdat hij geen heiligen op het toneel wilde zien. Toneel was plat vermaak en de goede zeden van acteurs en zangers stonden zwaar ter discussie in die tijd. Aan dat decreet danken wij het ontstaan van het oratorium, feitelijk een opera in concertvorm, dus zonder handeling of kostuums. Messiaen kon in zijn leven natuurlijk maar één opera schrijven: een opera over de wonderen van Franciscus van Assis, die net als Messiaen met de natuur kon spreken. Het werd een schitterend oratorium, dat vermomd als opera in 1982 in première ging. Nederland omarmde het werk direct, via een spraakmakende serie uitvoeringen in Utrecht onder auspiciën van KRO/NOB. Dit jaar volgde de reprise aan De Nederlandse Opera met een bejubelde nieuwe enscenering. Voor wie dat Goddelijks gemist heeft en nieuwsgierig is geworden, valt er echter nog genoeg van de in 1992 overleden componist te beleven in de laatste weken van het jaar.

Pap, mag ik de partituur van...

Iemand die ter wereld kwam in 1908 had een monsterlijk bizar leven voor de boeg, dat getekend zou worden door liefst twee oorlogen. Nu zou je denken dat Olivier bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog niet echt veel van een en ander mee kan hebben gekregen, vanwege zijn leeftijd. Maar bij een dergelijk talent werkt ook de perceptie anders. Waar normale kinderen buiten spelen, leerde Messiaen zichzelf piano spelen. En toen hij bij toeval de pianopartituur van Gluck's opera Orfeo en Debussy's Pelleas Et Melisande te pakken kreeg, ontdekte hij dat hij die vreemde, gedrukte tekens als vanzelf begreep. Ze vertaalden zich onmiddellijk naar klanken in zijn hoofd. Messiaen: 'Ik raakte er zo door gegrepen, dat ik vanaf dat moment nooit meer om speelgoed op verjaardagen vroeg. In plaats daarvan vroeg ik steeds maar weer om nieuwe partituren. Aldus leerde ik Debussy's Prelude à L'Après-Midi d'un Faune kennen, dat destijds grote indruk op mij maakte.'

Vorbestemd

Als zevenjarige, volgen Oliviers eerste composities al. Het is zijn ouders zonneklaar wat ze in huis hebben en over de toekomst van het kind bestaat dan ook geen twijfel; feitelijk is hij dan al componist. In zijn omgeving vindt ook niemand het vreemd hem als elfjarige bij het meest prestigieuze conservatorium ter wereld aan te melden. Enige verrassing over de toelating is er al evenmin. En op dat conservatorium wordt onmiddellijk erkend dat dit kind voorbestemd is een van de belangrijkste componisten van de eeuw te worden, zo niet de belangrijkste. En daar komen die vroege composities om de hoek, want het unieke aan Messiaens oeuvre schuilt in zijn volkomen individuele muzikale taal, die geen duidelijke wortels in de Westerse klassieke muziek lijkt te hebben, maar eerder in de taal der dieren, de ritmes van Indiase muziek, of het type geluid dat in het archaische Griekenland mag hebben geklonken (daar zijn beperkt fragmenten van overgeleverd, die Messiaen

net als veel moderne componisten aandachtig heeft bestudeerd).

Die laatste twee muzikale invloeden worden vaak geciteerd, maar ze zijn toch niet de belangrijkste bron van inspiratie. Want Messiaen componeerde vanaf het prilste begin instinctief. De componist: 'Als ik kleuren zag, dan regende het klanken in mij. Als ik tijdens een vroege wandeling de ochtenddauw op diepgroene bladeren zag, dan weerklonken die in mij. En de dieren, ik wil niet zeggen dat ze met me spraken, maar ze maakten muziek. Dat is niet zo gek als het klinkt. Niemand kijkt immers op als ik zeg dat vogels ons toezingen. Alleen hoor ik dat op een ander manier. Net zoals een partituur in een geschoold musicus opklinkt, zie ik andersom meteen de muzikale structuur. Ik hoor de grondtoon van de natuur en breng die in mijn muziek tot uitdrukking. Waarheen ik ook ging, alles had een eigen ritme, een klinkende ziel. Het is paradoxaal, maar zelfs als ik stilte vond, had die stilte een klank.'

Organist van La Trinité of De Hemelse Roeping

In 1931 wordt Messiaen, die zich heeft ontwikkeld tot een subliem organist, aangesteld als organist van de Parijse kerk La Trinité. Organist word je natuurlijk niet zomaar, daar is een zekere devotie voor nodig. Messiaen was diep gelovig, en als we de genoemde invloeden buiten beschouwing laten, dan is dat geloof misschien wel de grootste inspiratiebron geweest. Ook daarin is hij weer uniek. Want de jaren dertig staan in het teken van Dada en het nihilisme, en om dan voor een artistieke loopbaan als katholiek componist te kiezen, lijkt een tot mislukken gedoemde carrière in te luiden. Maar Messiaen slaagt er wonderwel in precies het tegenovergestelde te bereiken: in plaats van dat zijn muziek op een dwingende manier het geloof verkondigt, ademt het een spiritualiteit die vooral op de diepere waarden van dat geloof is geïnspireerd. Anders dan dogma's te verkondigen, brengt Messiaen de menselijke maat terug in de liturgie, en verzelfstandigt deze in een

MESSIAEN IN NOVEMBER-DECEMBER

28, 29, 30 November

- Les offrandes oubliées

1 december

Jennifer Bate (orgel) speelt Messiaen, Franck & Widor. Het Messiaen onderdeel bevat:

- Méditation VI (uit Méditations sur le mystère de la Sainte Trinité)- Chants d'oiseaux (uit Livre d'Orgue)
- Vier delen uit La Nativité du Seigneur

14 december

Messiaen en de liefde, ingeleid door Peter-Jan Wagemans.

- Visions de l'Amen
- Poèmes pour Mi

(In de sensuele liederencyclus Poèmes pour Mi bezingt Messiaen zijn onvoorwaardelijke liefde aan zijn kersverse, maar te vroeg gestorven echtgenote Claire Delbos. De Visions de l'Amen componeerde Messiaen voor zijn leerlinge Yvonne Loriod, die later zijn tweede levensgezellin zou worden. In beide werken mediteert Messiaen onder meer over de schepping, het universum en natuurlijk de liefde!)

De Doelen, Schouwburgplein 50, Rotterdam,
info: telefoon 010 2171717, www.dedoelen.nl

Messiaen op televisie

Op 28 december (van 13.0 tot 17.45 uur) zendt de NPS St.-François d'Assise van De Nederlandse Opera uit op televisie.